

ZAHARLI VA DORIVOR O'SIMLIKLARNING TARKIBIY XUSUSIYATLARI

Aslamova Gulbahor Arturovna

Samarqand shahar 59- maktab

Biologiya fani

Annotatsiya: Ushbu maqolada yurtimizning o'simlik dunyosi haqida ma'lumotlar, aharli va dorivor o'simliklarning tarkibiy xususiyatlari to'g'risida fikrlar keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: dorivor, zaharli, dorixona, ildiz, poya, efir, kislota

O'zbekiston o'simlik dunyosi juda boy va rang-barangdir. Cho'l va dashtlar, tog'lar va adirlar, pasttekisliklar va daryo deltalari yonma-yon joylashib ajoyib manzara hosil qiladi. Bu aql bovar qilmaydigan bo'lib tuyulishi mumkin, ammo aslida Markaziy Osiyoning qo'shni mintaqalari bilan taqqoslaganda, O'zbekistonning tog'laridagi maydon birligiga nisbati bo'yicha o'simliklar soni bir necha baravar ko'p. Mamlakatning boy o'simlik dunyosida olti mingdan ortiq turli xil o'simliklar mavjud, ular orasida dorivor o'simliklar ham bor. Bunday o'tlar ekologik toza bo'lib oziq-ovqat, aromatik va farmatsevtika mahsulotlarini ishlab chiqarish uchun xom ashyo sifatida ishlatiladi. O'simlik materiallarini kompleks qayta ishlash barcha zamonaviy qoidalarga muvofiq amalga oshiriladi, uning doirasida ishlab chiqarishning barcha xalqaro sifat standartlariga javob beradigan ekstraksiya, tozalash, konsentratsiya, standartlashtirish amalga oshiriladi. Dorivor o'simliklar — odam va hayvonlarni davolash, kasalliklarning oldini olish uchun, shuningdek, oziq-ovqat, atir-upa va kosmetika sanoatida ishlatiladigan o'simliklar — giyohlar. Yer yuzida dorivor o'simliklarning 10—12 ming turi borligi aniqlangan. 1000 dan ortiq o'simlik turining kimyoviy, farmakologik va isxossalari tekshirilgan. O'zbekistonda dorivor o'simliklarning 700 dan ortiq turi mavjud. Shulardan tabiiy sharoitda o'sadigan va madaniylashtirilgan 120 ga yaqin

o‘simlik turlaridan ilmiy va xalq tabobatida foydalaniladi. Hozirgi davrda tibbiyotda qo‘llaniladigan dori-darmonlarning qaryib 40—47% o‘simlik xomashyolaridan olinadi. O‘simliklar murakkab tuzilishiga ega bo‘lgan jonli tabiiy kimyoviy laboratoriya bo‘lib, oddiy noorganik moddalardan murakkab organik moddalar yoki birikmalarni yaratish qobiliyatiga ega. Dorivor o‘simliklarning quritilgan o‘ti, kurtagi, ildizi, ildizpoyasi, tunganagi, piyozi, po‘stlog‘i, bargi, guli, g‘unchasi, mevasi (urug‘i), danagi, sharbati, qiyomi, toshchoyi, efir moyi va boshqalardan doridarmon tarzida foydalaniladi. Dorivor o‘simliklarni 2 xil tasniflash qabul qilingan:

1) ta’sir qiluvchi moddalarning tarkibiga qarab — alkaloidli, glikozidli, efir moyli, vitaminli va boshqalar,

2) farmakologik ko‘rsatkichlariga qarab — tinchlantiruvchi, og‘riqqoldiruvchi, uxlatuvchi, yurak-tomir tizimiga ta’sir qiluvchi, markaziy nerv sistemasini qo‘zg‘atuvchi, qon bosimini pasaytiruvchi va boshqalar. Dorivor o‘simliklarning ta’sir etuvchi moddalari alkaloidlar, turli glikozidlar (antraglikozidlar, yurakka ta’sir etuvchi glikozidlar, saponinlar va boshqalar), flavonoidlar, kumarinlar, oshlovchi va shilliq moddalar, efir moylari, vitaminlar, bo‘yoq moddalar, fermentlar, fitonsidlar, kraxmal, oqsillar, polisaharidlar, azotli moddalar, moy hamda moy kislotalari va boshqa birikmalar bo‘lishi mumkin. Dorivor o‘simliklarning organizmga ta’siri uning tarkibidagi kimyoviy birikmalarning miqdoriga bog‘liq. Bu birikmalar o‘simlikning qismlarida turli miqdorda to‘planadi. Dorining ta’sirchanlik quvvati hamda sifati yuqori bo‘lish davri ularning gullash hamda urug‘lash davrining boshlanishi vaqtiga to‘g‘ri keladi. Dorivor moddalar ba’zi o‘simliklarning kurtagi, bargi yoki poyasida, ba’zi o‘simliklarning guli yoki mevasida, ba’zilarida ildizi yoki po‘stlog‘ida to‘planadi. Shuning uchun o‘simliklarning asosan biologik aktiv moddalari ko‘p bo‘lgan qismi yig‘ib olinadi. O‘simliklarning ildizi, ildizpoyasi, piyozi va tunganagi, odatda, o‘simlik uyquga kirgan davrda — kech kuzda yoki o‘simlik uyg‘onmasdan oldin — erta bahorda tayyorlanadi. O‘simlikning meva va urug‘lari pishib yetilganda yig‘iladi, chunki ular bu paytda dori moddalariga boy bo‘ladi. Yangi yig‘ib olingan

dorivor o‘simlik mahsuloti tarkibida (yer ustki a‘zolarida 85% gacha, ildizida 45% gacha) nam bo‘ladi. Bu nam yo‘qotilmasa (quritish yo‘li bilan), o‘simlik chirib, dori moddalari parchalanib, yaroqsiz bo‘lib qoladi.

Shu o‘rinda zaharli o‘simliklar ning tarkibiy xususiyatlariga to‘xtalib o‘tishni joiz deb topdik. Zaharli o‘simliklar - tarkibida zaharli moddalar bor o‘simliklar. Zaharli o‘simliklar 2 guruhga bo‘linadi:

1) haqiqiy zaharli o‘simliklar — zaharlilik turning xususiy belgisi hisoblanadi;

2) shartli zaharli o‘simliklar — turdagi ayrim o‘simlik zaharli bo‘ladi (masalan, zig‘ir va oq jo‘xori ayrim hollarda sianid kislota chiqaradi). Haqiqiy zaharli o‘simliklarning 10 ming turi bor. Asosan, subtropik va mamlakatlarda o‘sadi, masalan, zaqqum. O‘simliklarning zaharliligi ulardagi turli organik birikmalar — alkaloidlar, glikozidlar, glikoalkaloidlar, efir moylari, kislotalar, laktonlar, toksalbuminlar, smolali organik moddalarning miqdoriga bog‘liq. Bu moddalar o‘simliklarning turli organida to‘planadi (masalan, parpi va morolquloqning , asosan, ildiz poyasida, angishvonagulning bargida va h. k.). Zaharli o‘simliklar barcha jonivorlarga bir xilda ta‘sir etmaydi. Masalan, odam uchun zaharli belladonna va bangidevona quyon va qushlarga mutlaqo zararsiz, piretrumning ba‘zi turlari hasharotlarga zararli bo‘lsa, isiqqonli hayvonlar uchun zararsiz; dengiz piyozi kemiruvchilarga zaharli, boshqa hayvonlar uchun zararsiz va hokazolar. Zaharli moddalar o‘simlikning turli o‘sish davrlarida to‘planadi. O‘simlikning zaharliligi ular ko‘karib turganida qurigandagisiga qaraganda ko‘proq bo‘ladi, ba‘zilarida esa qurigandan keyin zaharliligi butunlay yo‘qoladi. Maye, uchma, ayiqtovon va boshqalar. Ko‘pchilik zaharli o‘simliklarning dorivorlik xususiyatlari ham bor (isparak, qizg‘aldoq, ko‘knori, achchiqmiya va b.). Bulardan olinadigan preparatlar har xil kasalliklarni davolashda ishlatiladi. Xulosa o‘rnida shuni aytish kerakki, aholi o‘simliklarning mo‘jizaviy kuchi haqida oldindan bilishadi. Ular iste‘mol qilinadi, ziravor sifatida ovqatlarga qo‘shiladi, choy damlanadi, dori sifatida ishlatiladi, shuningdek kosmetologiya yo‘nalishida ham qo‘llaniladi. Dorixonalar va kosmetika do‘konlarida siz dorivor o‘simliklardan

maxsus o'simlik damlamasi, vanna uchun o'simlik preparatlari, turli xil foydali qo'shimchalar, efir moylari va boshqalardan xarid qilish mumkin. Har bir mahsulot tarkibida tabiiy minerallar, vitaminlar va biologik faol moddalar mavjud.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

- 1.Xolmatov H.X., Habibov Z. H., Farmakognoziya [Darslik], T., 1967;
- 2.Nabiyev M, Shifobaxsh giyoxlar, T., 1980;
- 3.Hojimatov Q., Olloyorov M. , O'zbekistonning shifobaxsh usimliklari va ularni muhofaza qilish, T., 1988;
- 4.Xoliqov K., O'zbekiston janubidagi dorivor o'simliklar, T., 1992;
- 5.Hojimatov Q.H., Yo'ldoshev K.Y., Shogulomov U.Sh., Hojimatov O.Q., Shifobaxsh giyoxlar dardlarga malham (Fitoterapiya), T., 1995;
- 6.M urdoxayev Yu.M. Kultura lekarstvennix rasteniy v O'zbekistane, T., 1988. Qahhor Hojimatov.